

ANALIZA DYSKURSU POLSKICH INFORMACJI INTERNETOWYCH DOTYCZĄCYCH ROZDZIAŁU UKRAIŃSKIEJ CERKWI PRAWO- SŁAWNEJ OD PATRIARCHATU MOSKIEWSKIEGO

Justyna SZAJNOWSKA-BORKOWSKA

doktorantka Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, POLSKA

DOI 10.25128/2304-1222.19.48.09

The aim of the article is to analyse religious discourse in the Polish media space, especially on the Internet. Orthodox is the second largest religious community in Poland. Modern mass media play a huge role in creating its image. Research on the information about the split in the Orthodox, quoted in this article, shows how much information can be transformed and the religious sphere used for manipulation (especially political) of a huge group of recipients, such as Christians in Europe.

Key words: *Orthodox, media, information, manipulation, politics.*

У статті зроблено спробу проаналізувати польський релігійний медіадискурс про розкіл у східних юрисдикціях православ'я. Православна церква – друга за величиною релігійна громада в Польщі. Сучасні засоби масової інформації відіграють величезну роль у створенні її іміджу. Аналіз інформаційних текстів як правих, так і лівих веб-сайтів показав, наскільки однакова інформація може бути перетворена і як можна використовувати релігійну сферу для маніпулювання (особливо політичного) величезною аудиторією християн у Європі.

Ключові слова: *православ'я, ЗМІ, інформація, маніпуляції, політика.*

W artykule podjęto próbę analizy dyskursu religijnego w polskiej przestrzeni medialnej, dotyczącego rozłamu we wschodnich jurysdykcjach prawosławia. Cerkiew Prawosławna jest drugą co do wielkości wspólnotą wyznaniową w Polsce. Współczesne środki masowego przekazu odgrywają ogromną rolę w tworzeniu jej wizerunku. Analiza tekstów informacyjnych pochodzących zarówno z prawicowych, jak i lewicowych portali internetowych dowiodła, jak bardzo można przekształcać tę samą informację i wykorzystywać sferę religijną do manipulacji (zwłaszcza politycznej) ogromną grupą odbiorców, jaką są chrześcijanie w Europie.

Słowa kluczowe: *prawosławie, media, informacja, manipulacja, polityka.*

1. Wstęp

Celem artykułu jest analiza dyskursu cerkiewnego w polskiej przestrzeni medialnej, a w szczególności w Internecie. Prawosławie stanowi drugą największą wspólnotę wyznaniową w Polsce. W kreowaniu jego wizerunku ogromną rolę odgrywają nowoczesne środki masowego przekazu. Problemy dzisiejszej Cerkwi

przenoszą się coraz częściej poza mury budynków sakralnych i siedzib hierarchów. Stanowią one nierzadko tematy debat publicznych różnych środowisk. Właśnie dzięki massmediom większość wydarzeń religijnych staje się znana. Interakcja religii i mediów jest zinstytucjonalizowana i regulowana przez szereg norm społecznych [Чумакова].

Dyskurs religijny to szczególny rodzaj dyskursu, gdyż traktuje o rzeczach fundamentalnych w życiu człowieka, metafizycznych aspektów jego funkcjonowania. Dotyczy on z jednej strony sfery bardzo wrażliwej, bo duchowej. Określa nie tylko zasady i regulacje, kierujące postępowaniem jednostek i całych społeczeństw, ale także zbiór wartości i wszelkich norm etycznych. Historia dowodzi, że najcięższe i najkrwawsze konflikty to te o podłożu religijnym. Jednak specyfika tego rodzaju dyskursu polega również na istnieniu jego drugiej natury: materialnej, ziemskiej. Współczesny dyskurs religijny współistnieje wraz z innymi obszarami działania, takimi jak polityka, prawo, nauka czy nawet popkultura. Jak określa w swoim artykule Magdalena Kłosińska: “Dyskurs religijny stanowi o podstawie interpretacji problemów i pojęć, które określają stan religii w ogóle poczynając właśnie od słowa i języka, którym religia operuje po wszelkie temu towarzyszące rytuały. (...) Co najmniej niektóre wypowiedzi religijne mają służyć przekazaniu informacji o sprawach doczesnych i nadprzyrodzonych. (...) Można sądzić, że specyfika dyskursu religijnego stawia bariery przed człowiekiem, który z założenia praktykuje religię z wolności wyboru bądź dla wolności swojego ducha, czy po prostu wolności mentalnej” [Kłosińska].

Dyskurs religijny bywa często sprzężony z polityką, a przestrzenią występowania jednego i drugiego najczęściej są massmedia. Dyskurs cerkiewny (religijny) można analizować stosując podejście krytycznej analizy dyskursu (KAD). KAD dąży do odkrycia, jak pewne działania i zdarzenia poprzez tekst kształtują ideologię. Język ma siłę sprawczą nad społeczeństwem i odwrotnie: społeczeństwo wpływa na język [Kopińska 2016]. Badając dyskursy zawsze trzeba uwzględniać tło kulturowe wydarzeń. Przestrzeń kulturowa wpływa na uwarunkowania komunikacji pomiędzy nadawcą i odbiorcą. Oba podmioty funkcjonują w obszarze tej samej przestrzeni z tym, że nadawca opisuje zjawiska w niej zachodzące, a odbiorca za pośrednictwem mediów je poznaje [Piekot 2006].

2. Współczesne media w Polsce

We współczesnej Polsce na rynku środków masowego przekazu informacji funkcjonują pozycje publiczne i komercyjne. Często media te, będące ze sobą w opozycji, wydają zupełnie sprzeczne ze sobą komunikaty. Radio, telewizja, prasa i portale internetowe, nazywane publicznymi, hołdują panującej władzy prawicowej, związanej w pewien sposób z Kościołem Katolickim i mającej jego poparcie. Do takich mediów należą przede wszystkim:

- stacje telewizyjne: Telewizja Polska (TVP), Republika, Trwam,
- stacje radiowe: Polskie Radio, Radio Maryja,
- prasa: Do Rzeczy, Sieci, Gość Niedzielny, Nasz Dziennik,
- portale internetowe: deon.pl, niezalezna.pl, wiara.pl, narodowcy.net.

Po drugiej stronie medialnego rynku współistnieją media liberalne, niekoniecznie określające się jako lewicowe (współczesna lewica jest nawet dość niepopularna w Polsce). Ich działalność przejawia się ostrą krytyką panującej współcześnie władzy oraz promowaniem nowoczesnych wartości typu gender, homoseksualizm, aborcja (występująca jako prawo do wolności kobiet w decydowaniu o usuwaniu ciąży). Niewątpliwie prym po tej stronie medialnej sceny wiodą:

- stacja telewizyjna TVN, TVN24,
- stacja radiowa: TOK.FM,
- prasa: Gazeta Wyborcza, Rzeczpospolita, NIE,
- portale internetowe: interia.pl, onet.pl.

Pomiędzy tymi obozami współistnieją media quasi niezależne, komercyjne, takie jak: telewizja Polsat, radio: RMF FM, ZET. Taki przydział mediów komercyjnych jest sporny, gdyż niektóre środowiska uznają je za stricte lewicowe.

Media telewizyjne i radiowe mają swoje odpowiedniki w Internecie – są to portale internetowe danych stacji lub zbliżonych ideologicznie innych mediów, co oznacza, że podobne treści przekazywane przez TVN można znaleźć na portalach tvn.pl, tvn24.pl, rzeczpospolita.pl czy gazetawyborcza.pl, a informacje z Gościa Niedzielnego w deon.pl wiara.pl, z kolei wiadomości z TVP znajdziemy w tvp.pl, tvp.infp.pl lub dorzeczy.pl.

W niniejszym artykule przedstawię analizę tekstów informacyjnych internetowych. Przyjrzę się w jaki sposób przedstawiana jest Cerkiew w Polsce, zwłaszcza w kontekście niedawnych sporów związanych z rozłamem we wschodnioeuropejskich jurysdykcjach Prawosławia. Swoje badania oparłam na artykułach opublikowanych w głównych mediach: tvpinfo.pl, tvn.pl, tvn24.pl, rzeczpospolita.pl, wiara.pl, gość.pl, deon.pl, wolnemediamedia.pl, tokfm.pl, dorzeczy.pl oraz niezalezna.pl w czasie październik 2018 – marzec 2019.

3. Dyskurs cerkiewny w różnych mediach

Współczesny dyskurs cerkiewny w Polsce zdominowany jest przez rozdział Ukraińskiej Cerkwi od Patriarchatu Moskiewskiego i utworzenie Autokefalii na Ukrainie. Jest to wydarzenie międzynarodowe i budzące wiele kontrowersji. Ma ono niewątpliwie wymiar polityczny, co widoczne jest w artykułach portali zarówno prawicowych, jak i lewicowych. Poniżej przytoczę kilka tytułów dotyczących rozłamu w Prawosławiu, pochodzących z tvn24.pl, rzeczpospolita.pl (portale lewicowo-liberalne) oraz gość.pl, dorzeczy.pl (portale konserwatywne) i wolnemediamedia.net⁶.

Tytuł artykułu w tvn24.pl: *List patriarchy do papieża: Poroszenko nie ukrywa wrogiego stosunku do Cerkwi*. Już sam tytuł wskazuje na upolitycznienie sprawy rozłamu w Cerkwi: uniezależnienie Cerkwi Ukraińskiej od Patriarchatu Moskiewskiego. Kwestia sporna, której nie uznaje Moskwa, jest tym bardziej polityczna, że do utworzenia autokefalii na Ukrainie doszło w trakcie trwającej wojny między Rosją, a Ukrainą. Nazwisko prezydenta Ukrainy, Petra Poroszenki, w tytule artykułu świadczy nie tyle o duchowym wymiarze spraw cerkiewnych (sacrum), ile o materialnym, doczesnym charakterze wydarzenia (profanum).

Jeszcze kilka przykładów:

tvn24.pl: *Poroszenko podpisał ustawę w sprawie nazwy Cerkwi podległej Moskwie*. W tytule znów pojawia się nazwisko prezydenta Ukrainy: sfera duchowa ponownie zdominowana jest przez sprawy polityczne.

gość.pl: *Patriarchat Moskiewski przejmuje włoską cerkiew*.

dorzeczy.pl: *Silą do Cerkwi*.

---

⁶Portal *Wolne Media* deklaruje się jako alternatywa dla mediów komercyjnych, jednak jego właściciel nie podaje swoich prawdziwych danych, posługuje się jedynie pseudonimem. Trudno w takim wypadku o określenie konkretnej ideologii, jaką kieruje się to medium.

wolnemedi.net: *Wielkie podziały w Cerkwi prawosławnej*.

Powyższe tytuły w artykułach pravicowych, czy też w określającym się jako niezależny portal *Wolne Media*, zostały skonstruowane w sposób mniej polityczny, chociaż wcale takiego charakteru się nie wyzbyły. Podając jednak tę samą informację nie odwołują się do nazwisk czy stanowisk, takich jak prezydent, papież czy patriarcha. Nawiązują one jednak pośrednio lub bezpośrednio do relacji między władzą, która demonstruje siłę, a Cerkwią: przejęcie włoskiego budynku sakralnego [gość.pl], czy też przymuszanie do przynależności do Prawosławia [Budzisz].

Z kolei analiza sposobu relacjonowania tej samej informacji dowodzi znacznych różnic w zależności od medium. Niewiele jest informacji na rynku medialnym o samej strukturze czy procesie tworzenia Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej. Częściej przeważają informacje związane z wydzwiewkiem politycznym. Tvn24.pl przedstawia tę problematykę w następujący sposób:

Patriarcha (...) zarzucił władzom centralnym i lokalnym na Ukrainie „podejmowanie prób pozbawienia Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej prawa użytkowania” dwóch głównych monasterów prawosławnych na Ukrainie (...) W listach skierowanych m.in. do przywódców Francji i Niemiec, jako krajów należących do czwórki normandzkiej, Cyryl oświadczył, że „w ostatnim czasie ingerencja przywódców świeckich państwa ukraińskiego nabrała charakteru silnej presji na biskupów i duchownych Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej”. (...) Jak poinformował Patriarchat Moskiewski, posłania patriarchy zostały skierowane do przywódców Cerkwi prawosławnych, papieża Franciszka, arcybiskupa Canterbury Justina Welby'ego, organizacji międzynarodowych, w tym ONZ, prezydenta Francji Emmanuela Macrona i kanclerz Niemiec Angeli Merkel [*List patriarchy...*].

W powyższych fragmentach artykułu dziennikarskiego można dostrzec częste odwołania do organów państwowych i międzynarodowych, a także do przywódców państw. Świadczy to o nakierowaniu stacji TVN na politykę i świecki wymiar dyskursu religijnego. Konserwatywne media przedstawiają sprawę w nieco inny sposób. W tekstach z deon.pl, wiara.pl czy narodowcy.net pojawiają się terminy typu: *kanoniczy, wspólnota eucharystyczna, schizma, liturgia, koncelebra, egzarcha*. Są to określenia typowo religijne.

W artykułach dotyczących omawianych wydarzeń religijnych na linii Rosja-Ukraina bywają poruszane tematy inne, niż polityczne (choć znacznie rzadziej). Dotyczą one spraw organizacyjnych, np.:

- odprawiania nabożeństw:

Postanowiono wówczas również, że w czasie modlitw w świątyniach Patriarchatu Moskiewskiego nie będzie wymieniany patriarcha Konstantynopola Bartłomiej. **Duchowni Patriarchatu Moskiewskiego i Konstantynopolańskiego nie będą też wspólnie odprawiać nabożeństw** [*Rosyjska Cerkiew Prawosławna...*].

Wspólnota eucharystyczna między kościołami nadal obowiązuje [*Cerkiew na skraju podziału*].

- obiektów sakralnych:

Emigracyjny Egzarchat Parafii Rosyjskich (...) Stanowi on główne duchowe i religijne centrum rosyjskiej emigracji w Europie zachodniej. Wokół niego toczyło się życie duchowe, religijne, kulturalne i naukowe rosyjskiej emigracji [*Patriarchat Moskiewski...*].

Analizując artykuły medialne można zwrócić także uwagę na emocjonalność w tekście. Relacje dziennikarskie zwykle charakteryzują się niewielką ilością środków ekspresywnych, które mogłyby wpłynąć na zbyt subiektywny ich odbiór. W artykułach prawicowych pojawiają się jednak określenia typu: *nerwowa atmosfera, intryga, bez zadowolenia, boleśnie uderzyć, imponujący*. W informacjach z portalu dorzeczy.pl znajdują się takie emocjonalne wyrażenia (zaznaczone kursywą):

Władimir Putin, występując pod koniec stycznia na uroczystych obchodach 10. rocznicy soboru rosyjskiej Cerkwi prawosławnej (...) w *ostrych słowach* przypomniał i potępił czasy, kiedy państwo ingerowało w swobody wyznaniowe. (...) W tym samym czasie, kiedy Putin wygłaszał swe przemówienie w obronie wolności religijnych, (...) toczył się proces Denisa Christensena. (...) *Bulwersujące* w tym wszystkim jest to, że jedyną jego *przewiną* było kierowanie lokalnym zborem świadków Jehowy. (...) Jedną z najbardziej *kuriozalnych* spraw przydarzyła się studiującej w Moskwie wyznawczyni (...) [Budzisz].

Ekspresji w postaci epitetów nie ma jednak wiele. Emocjonalność w dyskursie liberalnych środowisk jest nieco bardziej subtelna w tej kwestii, wszelkie wyrazy ekspresji występują raczej w postaci przytaczania cytatów konkretnych osób. Dzieje tak być może dlatego, że artykuły prawicowe nieco częściej dotyczą sfery sacrum. Jednak po obu stronach rynku medialnego zauważalna jest zarówno eksplicitna jak i implicytna manipulacja: narzucanie odbiorcy tekstu konkretnych poglądów, przekonań, sądów. Maja Antosik, powołując się w swoim artykule „Człó-

wiek współczesny w obliczu manipulacji” na magazyn psychologiczny „Charaktery” określa manipulację jako niepożądany wpływ społeczny, do zaistnienia którego muszą występować dwa warunki. Są nimi:

- 1) intencjonalność i pełna świadomość osoby wywierającej wpływ oraz nieświadomość osoby, na którą jest wywierany wpływ,
- 2) interesowność osoby wywierającej wpływ, dla której nie liczy się interes osoby, na którą jest wywierany wpływ [Antosik 2014].

W globalnym świecie mediów, które są narzędziem dla międzypaństwowych rozgrywek, manipulację stosują nie pojedyncze osoby, a systemowe podmioty, mające realny wpływ na kształtowanie geopolitycznej i religijnej mapy Europy i świata. Katolicki portal wiara.pl w taki sposób formułuje informację dotyczącą wydarzeń w Cerkwi Prawosławnej i konsekwencji z tym związanych:

O tym, że dokonanie przejścia parafii spod jurysdykcji Konstantynopolińska do jurysdykcji Moskiewskiej było wcześniej zaplanowaną intrygą na szczeblu dużo wyższym niż parafialny, świadczy fakt, że po liturgii w niedzielę 28 października odczytano depezę od rezydującego w Nowym Jorku, arcybiskupa Hilariona (Kaprała), metropolity Wschodnio-Amerykańskiego i Nowojorskiego, w której hierarcha RKPZ napisał: „Witamy Was z rozpostartymi ramionami i w tych trudnych czasach posyłamy Wam nasze modlitwy miłość” [*Patriarchat Moskiewski...*].

W powyższym fragmencie widoczne jest zarówno emocjonalne zabarwienie (odwoływanie się do miłości, otwartości), jak i zgrabna manipulacja, narzucenie poglądów autora tekstu na sprawę (teoria o zaplanowanej wcześniej intrydze). Podobnie swoje wypowiedzi formułuje portal narodowcy.net:

Oderwanie parafii ukraińskich od Patriarchatu Moskiewskiego byłoby dla niego dużym ciosem zarówno ekonomicznym, jak i prestiżowym. Dlatego Rosjanie prawdopodobnie nie uznają coraz bliższej autokefalii ukraińskiej [*Cerkiew na skraju podziału*].

We fragmencie powyżej relacja również nie jest pozbawiona cech manipulacji, co uzyskane zostało poprzez zastosowanie trybu przypuszczającego (byłoby, prawdopodobnie), który narzuca niejako sposób myślenia o danej sytuacji. Z kolei tokfm.pl otwiera swoją wypowiedź od cytatu patriarchy Konstantynopola Bartłomieja:

„Mieście pełne prawo prosić i domagać się autokefalii. Było także prawem i przywilejem konstantynopolińskiej Cerkwi-matki darowanie wam statusu

autokefalii. Szczerze modlimy się o to, byście udowodnili, że jesteście godni tego daru” [*Ukraina dąży...*].

Taki zabieg narzuca odbiorcy tekstu przychylność dla utworzenia Autokefalii na Ukrainie. Przytaczanie cytatów zmniejsza formalny charakter informacji i wpływa na interpretację tekstu jako materiału obiektywnego i wiarygodnego. Sprzyja to również uatrakcyjnieniu tekstu [Piekot]. Inną formą manipulacji jest operowanie sondażami czy danymi liczbowymi. Takie zabiegi mają przysporzyć zwolenników danej opcji, czy danym poglądom. Media popierające rozłam w Prawosławiu i politycznie wspierające Ukrainę informują o rozwoju i wzroście liczebności wyznawców w nowopowstałej Ukrainiejskiej Cerkwi Prawosławnej:

W ciągu niespełna dwóch tygodni od utworzenia kanonicznego Prawosławnego Kościoła Ukrainy (PKU) przeszło do niego już ponad 20 parafii Ukrainiejskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego (UKP PM). Aby pokazać rozmiary i geografie tego procesu, Religijno-Informacyjna Służba Ukrainy (RISU) opracowała interaktywną mapę takich zmian przynależności kościelnej [*Ukraina: do nowego...*].

Pewne światło rzuca na to, być może, jedno z ostatnich badań opinii publicznej, w którym pytano o stosunek Rosjan do religii i oficjalnej Cerkwi. Tylko 9 proc. z nich uważa, że ich tożsamość narodowa związana jest z wiarą przodków. 27 proc. badanych w ogóle nie słyszało o tym, że na Ukrainie powstała niezależna od Moskwy Cerkiew prawosławna, a 36 proc. nie jest tym faktem w żadnym stopniu zaniepokojona [Budzisz].

Na powyższych przykładach widać zabiegi manipulacyjne, mające postać takiego mechanizmu przekazu informacji, gdzie informacja (fałszywa lub niesprawdzalna) jest przekazywana przez nadawcę w taki sposób, że odbiorca odbiera odpowiednią dokładność danych w wypowiedzi, nie widząc w tym kłamstwa. Odbiorca wie, że danymi statystycznymi można manipulować dowolnie, przyjmuje jednak odpowiednio przygotowaną wiadomość poprzez pryzmat ogólnego wrażenia, wierząc w obiektywizm liczb [Korzeniowski].

4. Wnioski

Analizowany w niniejszym artykule dyskurs cerkiewny, dotyczący rozłamu w Cerkwi Prawosławnej, wskazuje na mocną integrację tego problemu z polityką. Jest to związane z sytuacją polityczną w tej części Europy, a konkretnie z konfliktem zbrojnym między Ukrainą i Rosją. Takie tło wydarzeń sprawia, że skojarzenia,

jakie przywodzi na myśl pojęcie dyskursu religijnego, wcale nie dotyczą sfery sacrum. Badane teksty wykazują niewielkie zainteresowanie autorów szeroko pojętą duchowością, zwłaszcza w kontekście jednostki – raczej interesuje ich wydźwięk międzynarodowy lub przynajmniej ogólnokrajowy wydarzenia, co jest widoczne wyraźnie w mediach liberalnych. W mediach prawicowych pojawia się nieco więcej aspektów religijności, głównie poprzez stosowanie terminologii cerkiewnej/kościelnej. W artykułach konserwatywnych również częściej pojawia się formułowanie informacji z zabarwieniem nieco bardziej emocjonalnym, być może dlatego, że dyskurs cerkiewny odnosi się (a przynajmniej powinien) do sfery sacrum, która dla prawicy jest jedną z nadrzędnych wartości. We wszystkich analizowanych tekstach widoczna jest manipulacja informacją, taki dobór środków stylistycznych, aby przekazać tę samą wiadomość w odmienny sposób, który byłby zgodny z ukierunkowaniem medium na konkretną stronę sceny politycznej. Badania nad informacjami dotyczącymi rozłamu w Cerkwi, przytoczone w niniejszym artykule dowodzą jak bardzo można przekształcić informację i wykorzystywać sferę religijną do manipulacji (szczególnie politycznej) ogromną grupą odbiorców, jaką są chrześcijanie w Europie.

LITERATURA

- Antosik, M. Człowiek współczesny w obliczu manipulacji, URL: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-67e917c1-2183-444f-9696-baf9d30eefb1/c/Kwartalnik1_2014_4.pdf [15.01.2019].
- Budzisz, M. *Silą do Cerkwi*, w: dorzeczy.pl, URL: <https://piotrowska.dorzeczy.pl/swiat/98131/Sila-do-Cerkwi.html> [20.03.2019].
- Cerkiew na skraju podziału?*, w: Narodowcy.net, <http://narodowcy.net/cerkiew-na-skraju-podzialow> [02.02.2019].
- Kłosińska M., Wolność w religii Medytacje, URL: <http://www.laboratoriumkultury.us.edu.pl/?p=1565> [01.02.2019].
- Kopińska, V. Krytyczna analiza dyskursu – podstawowe założenia, implikacje, zastosowanie, URL: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-7f5f5201-a2cb-4daf-bce1-83ea94f7b276/c/13833-32804-1-SM.pdf> [15.01.2019].
- Korzeniowski, Z. Manipulacja liczbami, danymi statystycznymi..., URL: <https://zygmuntmakolumne.wordpress.com/2015/09/08/manipulacja-liczbami-danymi-statystycznymi> [02.02.2019].
- List patriarchy do papieża: Poroszenko nie ukrywa wrogiego stosunku do Cerkwi*, w: Tvn24.pl, URL: <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/rosja-patriarcha-apeluje-do-papieza-ws-cerkwi-na-ukrainie,892222.html> [18.12.2018].
- Patriarchat Moskiewski przejmuje włoską cerkiew*, w: Wiara.pl, URL: <https://ekumenizm.wiara.pl/doc/5140991.Patriarchat-Moskiewski-przejmuje-wloska-cerkiew> [17.12.2018].
- Piekot, T. *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*, URL: <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2014/1012/164254-piekot-t-dyskurs-polskich-wiadomosci-prasowych-calosc.pdf> [12.01.2019].
- Poroszenko podpisał ustawę w sprawie nazwy Cerkwi podległej Moskwie*, w: Tvn24.pl, URL: <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/ukraina-ustawa-w-sprawie-nazwy-cerkwi-podleglej-moskwie,894618.html> [02.01.2019].
- Rosyjska Cerkiew Prawosławna zrywa stosunki z Konstantynopolem. To także pełne zerwanie komunii eucharystycznej*, w: Deon.pl, URL: <https://www.deon.pl/religia/kosciol-i-swiat/z-zycia-kosciola/art,36011,rosyjska-cerkiew-prawoslawnna-zrywa-stosunki-z-konstantynopolem-to-takze-pelne-zerwanie-komunii-eucharystycznej.html> [18.10.2018].
- Ukraina dąży do religijnej niezależności. Patriarcha Konstantynopola podpisał tomos o autokefalii*, w: Tokfm.pl, URL: <http://www.tokfm.pl/Tokfm/7,130517,24334174,ukraina-dazy-do-religijnej-niezaleznosci-patriarcha-konstantynopola.html> [12.02.2019].
- Ukraina: do nowego Kościoła przeszło już ponad 20 parafii „promoskiewskich”*, w: Tvp.info, URL: <https://www.tvp.info/40615756/ukraina-do-nowego-kosciola-przeslo-juz-ponad-20-parafii-promoskiewskich> [15.02.2019].
- Wielkie podziały w Cerkwi prawosławnej*, w: Wolnedia.net, URL: <https://wolnedia.net/wielkie-podzialy-w-cerkwi-prawoslawnnej> [15.03.2019].

Чумакова, К. Религиозный дискурс в массмедия, URL:
<http://discourseanalysis.org/ada6/st47.shtml> [12.01.2019.].